

บทที่ 2

ทฤษฎี และ แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง 'บทบาทของหนังสือพิมพ์ในการสื่อสารเรื่องความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม : กรณีมลพิษจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ' มุ่งศึกษาบทบาทของหนังสือพิมพ์ในการนำเสนอเนื้อหาเพื่อลดความเสี่ยงและความไม่มั่นใจของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากภัยทางสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาควบคู่ไปกับระดับการพึ่งพาข่าวสารของผู้ได้รับผลกระทบ

ในการวิจัยนี้ได้พิจารณาทฤษฎีและแนวคิด เกี่ยวกับบทบาทภารกิจหน้าที่ของสื่อมวลชน การพึ่งพาข่าวสาร และการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยง เป็นกรอบในการศึกษา ซึ่งได้มีนักวิชาการทางสื่อสารมวลชนศึกษาไว้ สรุปได้ ดังนี้

ทฤษฎีภารกิจหน้าที่ และความล้มเหลวของภารกิจหน้าที่ของสื่อมวลชน

Theory of Functions and DysFunctions

ทฤษฎีต่าง ๆ ที่ว่าด้วยบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนนั้น มักมีรากฐานและพัฒนาขึ้นมาจากบทบาทที่หนังสือพิมพ์ได้สร้างไว้ให้กับสังคม จากงานของนักวิชาการหลายท่าน เช่น Knias, Bucher, Tennies และ Weber ได้ชี้ว่า ภารกิจของหนังสือพิมพ์เป็นส่วนหนึ่งของจุดมุ่งหมายของสื่อมวลชนทั้งหมด นักวิชาการเหล่านี้ได้อธิบายภารกิจของหนังสือพิมพ์ว่า หมายถึง ภารกิจในการประสานสังคมเข้าไว้ด้วยกัน เป็นผู้นำแก่สาธารณชน เป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้นำกับสาธารณชน ตอบสนองต่อความต้องการทางด้านข่าวสาร เป็นกระจกสะท้อนสภาพสังคม เป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนแปลง และเป็นตัวสร้าง "จิตสำนึกของสังคม" (McQuail, 1984)

Harold D. Lasswell (1948) เป็นผู้รวบรวมภารกิจของสื่อมวลชนทั้งหมดที่มีต่อสังคมไว้ โดยได้สรุปภารกิจพื้นฐานของสื่อมวลชนไว้ 3 ประการ คือ

1) ภารกิจในการเป็นยามคอยสอดส่องตรวจสอบสภาพแวดล้อมทางสังคม (Surveillance of the environment) ซึ่งหมายถึง หน้าที่ในด้านการสังเกตและติดตามเอาใจใส่เหตุการณ์ หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกสังคม เท่ากับทำหน้าที่เก็บรวบรวมและรายงานข่าว

2) ภารกิจในการสร้างความสัมพันธ์ให้กับส่วนต่างๆ ของสังคม (Correlation of the parts of society) ซึ่งหมายถึง การทำหน้าที่ชี้แจงให้เข้าใจว่ามีส่วนใดบ้างในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นโดยการศึกษาวิเคราะห์รายละเอียดของเหตุการณ์อย่างรอบคอบ พร้อมทั้งทำหน้าที่ในการตีความ

3) ภารกิจในการถ่ายทอดมรดกทางสังคม (Transmission of the social heritage) ซึ่งหมายถึง หน้าที่สืบทอดความคิดเห็น ความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานทางสังคมจากสมาชิกสังคมในแต่ละยุคสมัย เพื่อเป็นการขัดเกลาอบรม และให้ความรู้ ภารกิจนี้ยังรวมถึงการให้ข้อวิพากษ์วิจารณ์และตีความข่าวสาร เพื่อช่วยให้ข่าวสารที่แยกย่อยออกเป็นส่วนๆ มีความหมายเกิดขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีการพูดถึงบทบาทของสื่อมวลชนในแง่ที่เป็นตัวผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวภายในสังคม เพราะสื่อมวลชนมักถูกคาดหวังว่า เป็นตัวปกป้องผลประโยชน์ และให้การสนับสนุน ค่านิยมหลักบางประการ รวมทั้งรูปแบบของพฤติกรรมบางอย่าง

ภารกิจข้างต้นเหล่านี้ สามารถนำมาวิเคราะห์แยกแยะตามลักษณะหน้าที่ ในฐานะที่พิจารณาสื่อมวลชนว่าเป็น “ยามเฝ้าประตู” หรือ “ทนายหน้าหอ” หรือ “gatekeeper” และการทำหน้าที่กำหนดวาระข่าวสาร หรือ agenda setter ได้ดังนี้

1. ด้านสารสนเทศ - Surveillance คือการที่สื่อมวลชนทำหน้าที่ ให้สาระเกี่ยวกับจุดมุ่งหมาย กิจกรรมขององค์กรต่างๆ ให้สาระเกี่ยวกับเหตุการณ์และสถานการณ์ภายนอก ตลอดจน จัดลำดับ ความสำคัญก่อนหลังตามผลประโยชน์ของผู้เป็น gatekeeper และ agenda

setter และที่ปรากฏเป็นบทบาทโดยตรงคือรายงาน และรณรงค์ด้านข่าวสาร

2. ด้านความเกี่ยวพัน - Correlation คือบทบาทในการตีความสาระและเหตุการณ์ให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของ gatekeeper แสดงความคิดเห็นในเชิงเสนอแนะ มีการให้สาระที่เป็น “ภูมิหลัง” และการวิพากษ์วิจารณ์ ตลอดจนจัดลำดับความสำคัญในการนำเสนอ ตามบทบาทของ agenda setter นอกจากนี้ สื่อมวลชนยังต้องทำหน้าที่ในลักษณะยามเฝ้าระวังผู้ที่กุมอำนาจ และ ให้เป็นเวทีสำหรับนานาทัศนะ

3. ด้านความต่อเนื่อง - Transmission คือการที่สื่อมวลชนได้ สะท้อนค่านิยม และวัฒนธรรมหลักออกมาในเนื้อหาสาระของสื่อ และพัฒนาจิตสำนึกของการเป็นเจ้าของ

4. การผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม - Mobilization คือการที่สื่อมวลชน เข้าร่วมรณรงค์เมื่อมีปัญหาบางอย่างเกิดขึ้น เป็นผู้กระตุ้นความสนใจ กระตุ้นให้เกิดการเข้ามีส่วนร่วม และพยายามโน้มน้าวใจ เพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ภารกิจของสื่อมวลชนที่กล่าวมานี้ เป็นภารกิจที่มีจุดมุ่งหมายและมีทิศทางของการใช้สื่อมวลชนเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม ในทางกลับกัน หากมีการดำเนินการที่ไม่เหมาะสม อาจทำให้ภารกิจเหล่านี้ล้มเหลว และส่งผลให้เป็นไปในทางที่ไม่ตั้งใจให้เกิดขึ้นได้ ภารกิจที่ล้มเหลวอาจคาดคะเน ได้ดังนี้ (Wright, 1974)

1) จุดมุ่งหมายด้านการให้สารสนเทศ อาจส่งผลไปถึงการที่ไม่มีสารสนเทศ หรือ เป็นการเลือกสารสนเทศจนทำให้เกิดการบิดเบือนสาระ

2) ด้านความเกี่ยวพัน หากมีการตีความที่กระทำด้วยความลำเอียง และอยู่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มอำนาจใด ก็จะมีผลให้สารสนเทศนั้นขาดความเป็นจริงและแฝงไว้ด้วยอคติ

3) ด้านความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม จะเป็นการผลักดันให้เกิดวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ขึ้น หรือนำเสนอรูปแบบวัฒนธรรมที่เบี่ยงเบนไป

4) การเคลื่อนไหวภายในสังคม หากอยู่ในสภาพของสังคมเผด็จการ จะทำให้เกิดการขู่มขู่บังคับ ด้วยกำลัง หรือการล้างสมอง เพื่อให้สังคมเชื่อและทำในสิ่งที่ถูกกำหนดไว้แล้ว

การใช้ทฤษฎีภารกิจหน้าที่ โดยดูทั้งความมุ่งหมาย และความล้มเหลวของภารกิจนี้ เพื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับบทบาทและภารกิจของหนังสือพิมพ์ในการนำเสนอเนื้อหากรณีมลพิษแม่เมาะ โดยพิจารณาว่า หนังสือพิมพ์มุ่งแสดงบทบาทในด้านใดเด่นชัดกว่ากัน การวิเคราะห์เพื่อทราบในเรื่องบทบาทเหล่านี้ จะนำไปสู่การอธิบายถึงปัจจัยที่มีส่วนกำหนดลักษณะเนื้อหาและการนำเสนอที่เป็นผลให้หนังสือพิมพ์แต่ละประเภทมีการนำเสนอข่าวแตกต่างกัน ความมั่นใจและระดับการพึ่งพาข่าวสารจากสื่อมวลชนของชาวบ้าน ตลอดจนศึกษบทบาทและผลกระทบจากการปฏิบัติตามภารกิจ และการล้มเหลวในภารกิจนั้นว่า เป็นเช่นไร

นอกจากการประเมินโดยพิจารณาจากเกณฑ์ของภารกิจหน้าที่ของสื่อมวลชนแล้ว ยังอาศัยเกณฑ์เรื่องระดับของความเป็นที่พึ่งพาทางข่าวสารมาประกอบการพิจารณาการแสดงผลบทบาทของหนังสือพิมพ์ในภาวะที่เกิดความเสี่ยงหรืออันตรายทางสิ่งแวดล้อมขึ้นด้วย

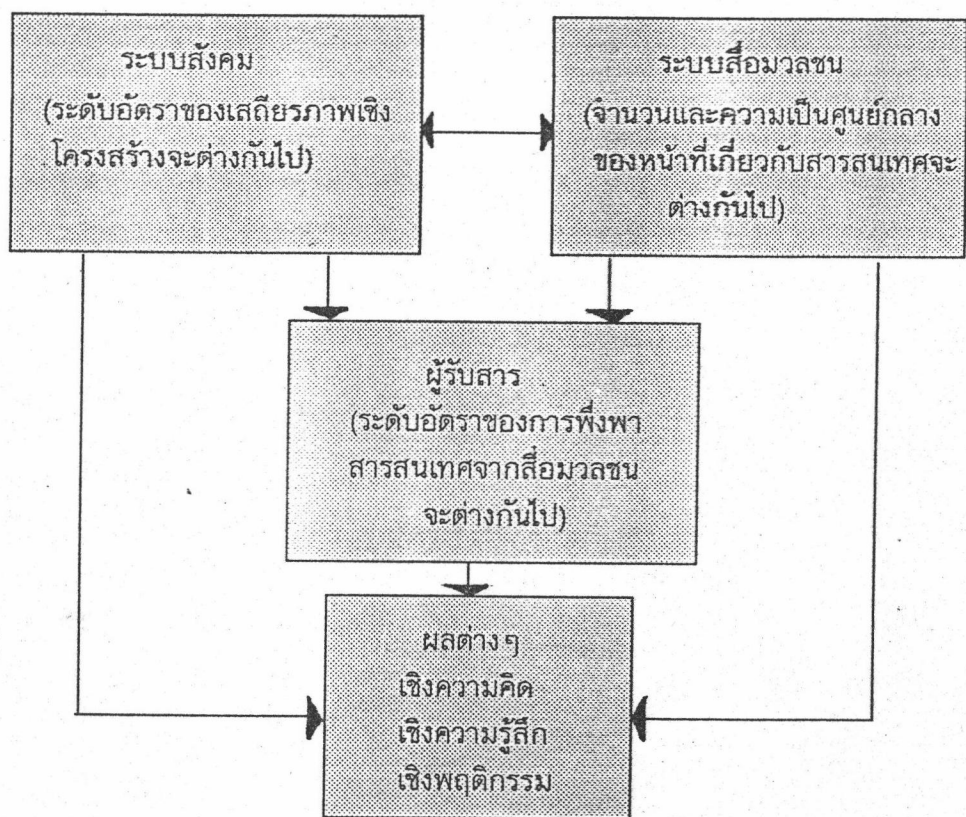
ทฤษฎีการพึ่งพาข่าวสาร

ในกรณีที่สาธารณชนเกิดความไม่มั่นใจในความปลอดภัย หรือในระดับความเสี่งที่ตนต้องเผชิญนั้น สิ่งที่สาธารณชนต้องการอย่างยิ่งเพื่อมาลดความวิตกกังวลนี้ ก็คือข้อมูลข่าวสารที่จะให้ความกระจ่างชัดในเหตุการณ์และชี้ถึงระดับของภัยอันตรายนั้นๆ ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้เกิดการพึ่งพาข่าวสารขึ้น โดยที่สื่อมวลชนมักมีบทบาทสำคัญในกระบวนการนี้ DeFleur (1976) ถือว่า การที่สื่อมวลชนมีอิทธิพลและผลกระทบต่อสังคมในฐานะเป็นตัวกลางที่กระจายข่าวสารไปยังสมาชิกในสังคมได้รวดเร็วและถึงคนจำนวนมากๆ ได้พร้อมกันนี้เอง ทำให้สื่อมวลชนได้รับการยอมรับว่าสามารถ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและพฤติกรรมได้

แนวความคิดนี้ นำมาสู่แบบจำลองเชิงพึ่งพาที่ได้อธิบายไว้โดย Ball-Rokeach และ DeFleur (1976) ซึ่งพิจารณาสื่อมวลชนในฐานะเป็นเงื่อนไขหนึ่งของโครงสร้างสังคม คือเป็นระบบสารสนเทศที่มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างสำคัญอยู่ในกระบวนการของการดำรงไว้ การเปลี่ยนแปลงและการขัดแย้งของกิจกรรมในระดับของสังคม กลุ่ม และระดับปัจเจกบุคคล

ตามแบบจำลองนี้ถือว่า ในสังคมสมัยใหม่หรือสังคมมวลชนนั้น สมาชิกผู้รับสารจะต้องพึ่งพาอาศัยแหล่งสารสนเทศจากสื่อมวลชน เพื่อให้ตนได้รับความรู้ ความเข้าใจ และลดความวิตกกังวลหรือไม่แน่ใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมของตน ลักษณะและอัตราการพึ่งพาอาศัยสื่อมวลชนนั้น จะขึ้นอยู่กับบรรดาสภาพเงื่อนไขต่าง ๆ ในโครงสร้างสังคม แต่ที่สำคัญคือ จะเกี่ยวข้องกับระดับอัตราที่สังคมกำลังอยู่ในภาวะของการเปลี่ยนแปลง การขัดแย้ง หรือการขาดเสถียรภาพ และประการที่สอง จะเกี่ยวข้องกับระดับความน่าเชื่อถือของสื่อมวลชนในระบบสังคมนั้น

แบบจำลองการพึ่งพา หรือ Dependency Model นี้ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ระหว่างกลุ่มตัวแปรสำคัญสามกลุ่ม และแบบจำลองนี้ยังชี้ให้เห็นถึงลักษณะสำคัญต่างๆ ของผลของการสื่อสาร ซึ่งขึ้นอยู่กับระดับความสัมพันธ์ของกลุ่มตัวแปรทั้งสามนี้

แผนภาพประกอบที่ 1: แบบจำลองเชิงพึ่งพาของ Ball-Rokeach และ DeFleur แสดงให้เห็นการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสังคม สื่อมวลชน ผู้รับสาร และผลกระทบของการสื่อสาร

ผลของการสื่อสารตามแนวคิดแบบจำลองเชิงพึ่งพานี้ อาจนำมาเป็นแนวทางประกอบการศึกษาวิจัยเพื่อวิเคราะห์ระดับของการพึ่งพาข่าวสารและผลจากความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ กับบทบาทของสื่อมวลชน โดยมีระบบของโครงสร้างสังคมนั้นเป็นเงื่อนไขประกอบ สำหรับผลของการพึ่งพานี้ สามารถสรุปเพื่อเป็นแนวทางการศึกษาได้ ดังนี้

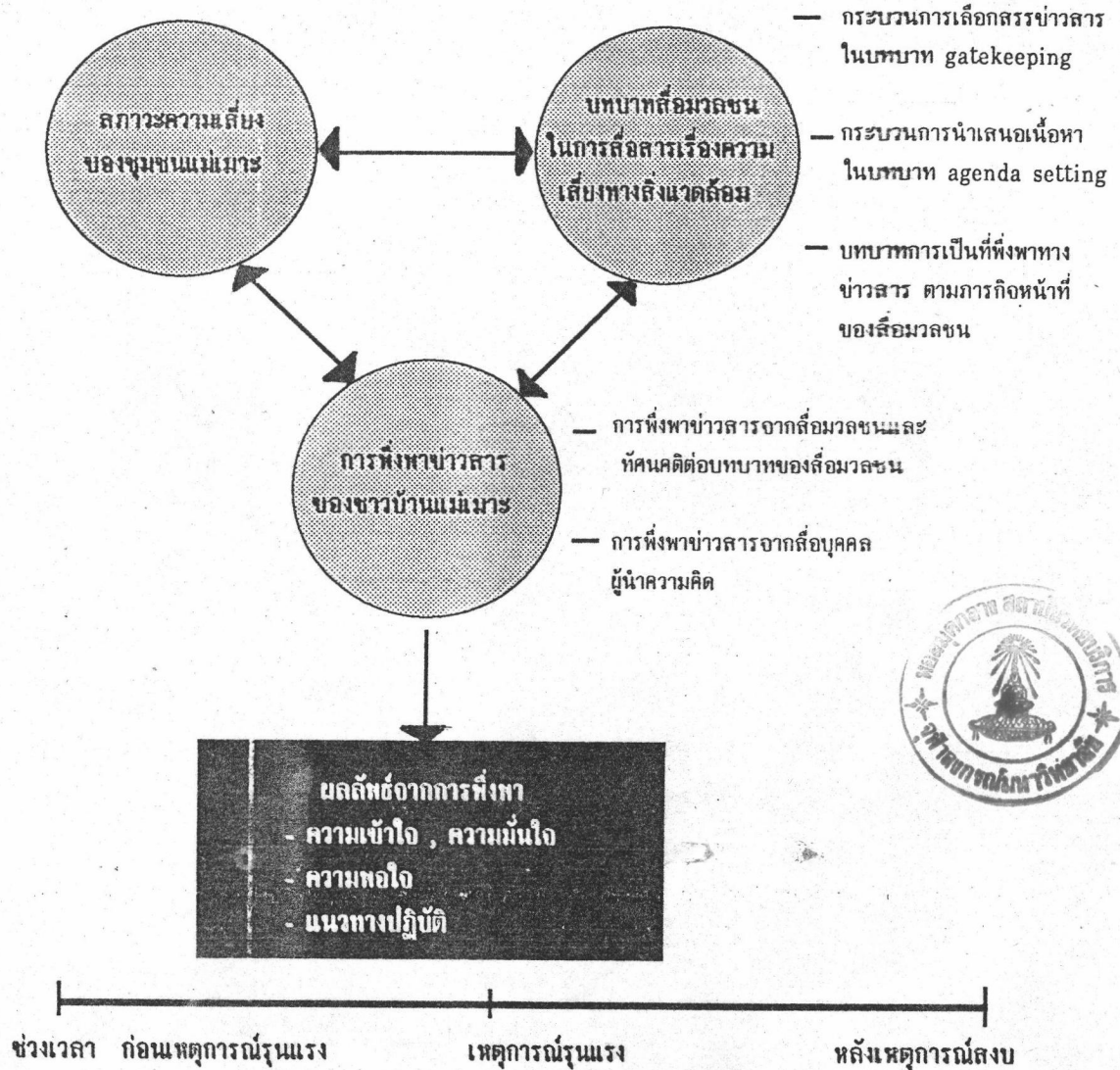
1) **ด้านความคิด** การพึ่งพาข่าวสารจากสื่อมวลชนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านความคิด ทั้งในลักษณะของการช่วยให้เกิดการตัดสินใจ หรือตรงกันข้าม คือยิ่งทำให้เกิดความกำกวม ไม่แน่ใจ และในลักษณะของการก่อให้เกิดทัศนคติ ช่วยขยายระบบความเชื่อของบุคคล และช่วยกำหนดเรื่องพิจารณา

2) ด้านความรู้สึกนึกคิด ชาวสารจากสื่อมวลชนสามารถทำให้ผู้รับสารเกิดความวิตกกังวล ความหวาดกลัว(ในกรณีของข่าวลือ) หรือในทางตรงข้ามก็คือ ทำให้เกิดความมั่นใจมากขึ้น นอกจากนี้ ยังทำให้เกิดการเพิ่มหรือลดกำลังใจ หรือหมดความรู้สึกผูกพันลงได้

3) ด้านพฤติกรรม อิทธิพลของสื่อมวลชนในระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพานี้ สามารถเป็นตัวเร่งเข้าให้บุคคลลงมือกระทำ หรือหยุดยั้งการกระทำใดๆ ได้ นอกจากนี้ยังอาจก่อให้เกิดปัญหา หรือช่วยตัดสินใจและยุติประเด็นปัญหานั้นๆ รวมทั้งก่อให้เกิดพฤติกรรมที่นำไปสู่การรวมกลุ่มในสถานการณ์ต่างๆ ได้

อย่างไรก็ตามในการพิจารณาผลของการสื่อสารจากระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพานี้ จำเป็น ต้องคำนึงถึงเรื่องของความแตกต่างระหว่างส่วนประกอบสำคัญทั้งสามในระบบนี้ คือ สื่อมวลชน ผู้รับสาร และระบบสังคม ซึ่งความแตกต่างเหล่านี้ จะเป็นตัวเร่งหรือลดอัตราการพึ่งพาข่าวสาร ตลอดจนผลของการสื่อสารด้วย

ในงานวิจัยครั้งนี้ จึงจะพิจารณาระบบความสัมพันธ์ของการพึ่งพาข่าวสาร ในภาวะที่ชาวบ้าน ตกอยู่ในความไม่แน่ใจและความหวาดวิตกเรื่องความปลอดภัยจากมลพิษ เพื่อประเมินผลว่า การแสดงบทบาทของหนังสือพิมพ์ในกรณีดังกล่าว มีผลต่อระดับการพึ่งพาข่าวสารของชาวบ้าน อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในด้านความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมอย่างไร และชาวบ้านมีทัศนคติอย่างไรต่อบทบาทเหล่านี้ของหนังสือพิมพ์ โดยพิจารณาจากแบบจำลองการพึ่งพา และผลของการสื่อสารตามที่สรุปมาข้างต้น โดยนำเสนอเป็นแบบจำลองเพื่อเป็นกรอบในการวิเคราะห์สำหรับบทบาทหนังสือพิมพ์ในการเป็นที่พึ่งพาทางข่าวสารเพื่อลดความรู้สึกเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม ในกรณีมลพิษแม่เมาะ ได้ดังนี้

แผนภาพประกอบที่ 2 แบบจำลองการสื่อสารเรื่องความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมกรณีมลพิษจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ

การสื่อสารในภาวะความเสี่ยง

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในสภาวะการณ์ไม่ปกติ(วิกฤติ)ดังกล่าว กำลังมีบทบาทและความสำคัญมากขึ้นในยุคของเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพราะการสื่อสารด้วยการให้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นระบบ จะเป็นหนทางหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนได้รับการเตรียมข้อมูลและเข้าใจในประเด็นปัญหาต่างๆ อันจะช่วยลดความตื่นกลัว วิตกกังวล และสับสนในหมู่ประชาชนลงได้ในระดับหนึ่ง

หลักการเรื่องการสื่อสารดังกล่าว ได้รับการศึกษากันอย่างจริงจังในสหรัฐอเมริกา เมื่อราวๆ ปลายทศวรรษ 1980 อันเป็นช่วงที่ทั่วโลกกำลังเผชิญกับภัยหายนะครั้งใหญ่ๆ มากมาย เช่น การระเบิดของโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์เชอร์โนบีลส์ สหภาพโซเวียต การแพร่กระจายของ สารเคมีเป็นพิษจากการระเบิดของโรงงานเคมีที่เมืองโบปาล ประเทศอินเดีย เป็นต้น (วิลาสินี พิพิธกุล, 2534)

Covello (1988) จากมหาวิทยาลัยโคลอมโบ ได้อธิบายความหมายของการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงว่า หมายถึง การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกลุ่มที่สนใจหรือเกี่ยวข้อง ในประเด็นที่เกี่ยวกับสุขภาพ ความปลอดภัย และพิษภัยทางสิ่งแวดล้อม จึงเป็นการมอง การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการของผู้ที่มีความสนใจหรือต้องตกอยู่ในสภาวะการณ์เดียวกัน เป็นลักษณะของการสื่อสารกลุ่มและการสื่อสารระหว่างบุคคล

นักวิชาการบางกลุ่ม ได้ขยายความหมายกว้างออกไปอีก โดยรวมถึงการสื่อสารที่ผ่าน สื่อมวลชนเพื่อแจ้งหรือรายงานข่าวแก่สาธารณชน เกี่ยวกับเรื่องของภัยธรรมชาติ อันตรายทางสิ่งแวดล้อม และอื่นๆ ว่าอยู่ในอัตราเสี่ยงหรือปลอดภัยระดับใด

Nelkin (1989) จากมหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อใดก็ตามที่สาธารณชน เกิดความกลัวในเรื่องของความเสี่ยงในเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง นั้นย่อมหมายความว่าพวกเขาไม่ได้รับข้อมูลที่เพียงพอ ดังนั้น การเพิ่มข้อมูลที่ถูกต้องและเพียงพอ ย่อมทำให้ สาธารณชนมีการรับรู้ที่กระจ่างชัดขึ้น และสามารถตระหนักรู้ในเหตุการณ์นั้นๆ มากขึ้น

แหล่งข่าวในการสื่อสารในภาวะความเสี่ยงภัย

สื่อมวลชน - สื่อมวลชนจัดเป็นแหล่งข่าวสารอย่างเป็นทางการที่มีบทบาทสำคัญในการสื่อสารเพื่อลดความวิตกกังวล เพราะสื่อมวลชนสามารถกระจายข่าวสารไปถึงผู้รับได้ในวงกว้างและครั้งละมากๆ สามารถเลือกสรรและกำหนดเนื้อหา ตลอดจนขึ้นนำประชาชนและช่วยให้เกิดความรู้สึกรู้ว่าพึงพาข่าวสารจากสื่อมวลชนได้

ผู้นำความคิดเห็น - อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของสื่อหนังสือพิมพ์ในการสร้างความเข้าใจขณะเกิดภาวะความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมนี้ ไม่เพียงแต่ต้องการวิเคราะห์บทบาทของหนังสือพิมพ์ในฐานะเป็นสื่อมวลชนประเภทหนึ่งเท่านั้น แต่จะพิจารณากระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นในภาวะที่ชาวบ้านตกอยู่ในความสับสนเรื่องความปลอดภัยจากสารมลพิษ โดยศึกษาบทบาทของผู้นำความคิดเห็นในชุมชน ในฐานะที่เป็นที่พึ่งทางข่าวสาร ความคิดเห็น และการตัดสินใจจากสมาชิกในชุมชนนั้น

การศึกษาบทบาทหรืออิทธิพลของผู้นำความคิดเห็นในกรณีนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เข้าใจสภาพการณ์ของการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงว่า การสื่อสารระหว่างบุคคล กับการสื่อสารมวลชนนั้น มีสัมพันธ์ภาพกันในลักษณะใด และควรจะสื่อสารอย่างไรจึงจะมีประสิทธิภาพในบริบทของสถานการณ์ดังกล่าว

แนวความคิดของการสื่อสารมวลชนแบบสองทอด (Two-Step Flow of Communication) ได้เสนอหลักการว่า 'แนวความคิดต่างๆ จะเคลื่อนจากสื่อมวลชน ไปยังผู้นำความคิดเห็น และจากผู้นำความคิดเห็นไปสู่กลุ่มประชากรที่มีความกระตือรือร้นน้อยกว่า' (Lazarsfeld, Berelson, and Gaudet, 1948)

จากการศึกษาเรื่อง อิทธิพลของบุคคล ที่มีต่อการสื่อสารระหว่างบุคคล (Katz, and Lazarsfeld, 1955) ได้สรุปเพิ่มเติมว่า ปัจเจกชนแต่ละคนจะมีบทบาทต่างกันในกระบวนการสื่อสาร โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มผู้ซึ่งมีความฉับไวในการรับและส่งต่อความคิดที่ได้รับจากสื่อมวลชน กับกลุ่มผู้ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะไปฝากความเชื่อไว้กับการได้ยินได้ฟังจากบุคคลอื่น โดยปล่อยให้เป็นผู้ซึ่งนำอิทธิพลของผู้นำความคิดเห็นนี้มักเกิดขึ้นเฉพาะประเด็นและเฉพาะช่วงเวลาที่สำคัญ คือ การเป็นผู้นำความคิดเห็นมีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานภาพทางสังคม, อายุ, เพศ, ระดับการเข้าถึงสื่อมวลชน และโครงสร้างทางสังคมที่ให้คุณค่าแก่ผู้นำความคิดเห็น

ผลการศึกษาเกี่ยวกับการสื่อสารมวลชนแบบสองทอดอีกจำนวนมาก ได้สนับสนุนบทบาทของผู้นำความคิดเห็น สรุปได้ว่า 1) อิทธิพลส่วนบุคคลมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการแพร่กระจายของข้อมูล, ความคิดเห็น และการยอมรับนวัตกรรม 2) ผู้นำความคิดเห็น

ปรากฏอยู่ในทุกกลุ่มสังคมและทุกระดับชนชั้น 3) ผู้นำความคิดเห็นมีโอกาสเปิดรับสารจากสื่อมวลชน มากกว่าสมาชิกในกลุ่มสังคม (Katz, 1957)

จากแนวคิดของกลุ่มนักวิชาการประเทศตะวันตกดังกล่าวข้างต้น ได้แพร่ขยายเข้ามาในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งนักวิชาการของกลุ่มประเทศหลังนี้ ได้สรุปบทบาทของผู้นำความคิดเห็นสำหรับสังคมของประเทศกำลังพัฒนาว่า (Bostain, 1970 อ้างใน พิระ จิโรโสภณ, 1983)

- 1) โดยทั่วไปแล้ว การสื่อสารแบบสองทอดเกิดขึ้นได้ยากในสังคมชนบท หรือสังคมแบบดั้งเดิม อันเนื่องมาจากข้อจำกัดของการใช้สื่อมวลชน
- 2) แต่สำหรับชุมชนที่มีความสอดคล้องเหมาะสมทั้งในด้านอุปกรณ์และระบบโครงสร้างสังคมนั้น การเผยแพร่ข้อมูลทางสื่อมวลชนไปสู่ผู้นำความคิดและต่อไปยังชุมชนนั้น จะให้ผลในระดับที่สูงกว่าในประเทศที่พัฒนาแล้ว
- 3) การสื่อสารแบบสองทอด จะมีบทบาทมากเมื่อ ประเด็นของข่าวสารกำลังอยู่ในความสนใจ
- 4) ผู้นำความคิดเห็นในประเทศกำลังพัฒนามีลักษณะและสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างหรือโดดเด่นจากสมาชิกในกลุ่มสังคม
- 5) ข้อมูลข่าวสารที่ผ่านทางสื่อมวลชนมาสู่ผู้นำความคิด เป็นการแสดงบทบาทของ gatekeeper

ผลจากงานวิจัยเกี่ยวกับการแพร่กระจายข่าวสารจำนวนมากได้อธิบายว่า เมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันเกิดขึ้นในสังคม ประชาชนมักติดต่อและบอกข่าวต่อๆ กัน จากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งอย่างรวดเร็ว อันเป็นการแพร่กระจายข่าวโดยใช้สื่อบุคคล จากนั้นจึงจะหันไปเปิดรับข่าวจากสื่อมวลชน เพื่อตอบสนองความกระหายใคร่รู้ และลดความรู้สึกไม่แน่นอน หรือความกดดันส่วนบุคคลลง (Hawkin, Wiemann, & Pingree, 1988) นอกจากนี้ การแพร่กระจายข่าวระหว่างบุคคลยังอาจเป็นไปเพื่อตรวจสอบให้แน่ใจว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องกับตนเองนั้น ได้รับผลกระทบกระเทือนจากเหตุการณ์ดังกล่าวด้วยหรือไม่ (Greenberg & Parker, 1965) และบางทีก็อาจเป็นเพราะต้องการคลายความรู้สึกตกใจของตน ด้วยการผ่านข้อมูลไปให้ผู้อื่นรับรู้ และสังเกตผลกระทบที่เกิดกับคนเหล่านั้น (Lodge, 1989)

นอกจากนี้ การแพร่กระจายข่าวสารโดยสื่อบุคคล ยังเกี่ยวข้องกับแบบแผนของการแสวงหาข่าวสาร ซึ่งพบว่า ลักษณะของการสื่อสารแบบสองทอด (Two-Step Flow of Information) ที่ต้องผ่านผู้นำความคิดเห็นก่อนนั้น น่าจะเป็นการสื่อสารที่เหมาะสมที่สุดใน

กรณีของการแพร่กระจายข่าวที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ เพราะบุคคลโดยทั่วไปจะมีโอกาสเข้าถึงข้อมูลจากผู้นำความคิดเห็นหรือ “ตัวกลาง” (ในที่นี้รวมถึงนักเขียนคอลัมน์ที่มีชื่อเสียงด้วย) ได้ง่ายกว่าแหล่งต้นตอข้อมูลจริงๆ ซึ่งในกรณีของประเด็นทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพนั้น มักเป็นนักวิทยาศาสตร์ แพทย์ วิศวกร นักวิชาการ หรือเจ้าหน้าที่ระดับสูงต่างๆ ซึ่งประชาชนทั่วไปมักจะรับรู้ว่ามีผลเป็นแหล่งข่าวสารที่ใกล้ความถูกต้องมากที่สุด (Lieberman Research, 1978)

ความวิตกกังวลอันเนื่องมาจากการสื่อสารไม่สมบูรณ์

ในการศึกษาวิจัยเพื่อหาข้อเสนอแนะในเรื่องบทบาทของหนังสือพิมพ์ในการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงนี้ ได้นำเอาแนวคิดของผลจากการสื่อสารที่ไม่สมบูรณ์อันนำไปสู่ความวิตกกังวลและความตื่นตระหนกมาพิจารณาร่วมด้วย Rosengren (1976) ได้อธิบายไว้ว่า การเกิดปฏิกิริยาตื่นตระหนกเมื่อได้รับข้อมูลที่น่าตกใจหรือข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์ จะนำไปสู่การเกิดความเข้าใจผิด แล้ว ขยายตัวออกไปเป็นกิจกรรมรวมหมู่ ซึ่งเรียกว่าเป็นปรากฏการณ์ของ ‘ผลจากการติดเชื้อโรคติดต่อ’ (contagion effect)

ความรุนแรงของความวิตกกังวลและความตื่นตระหนกนี้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการด้วยกัน ที่นำมาพิจารณาได้แก่ 1) ประเภทของประเด็นปัญหา Rosengren ได้กล่าวว่า เรื่องที่สามารถเพิ่มความตื่นตระหนกในหมู่ประชาชนได้มากที่สุดได้แก่ข่าวประเภทก่อการร้าย ความเสี่ยงที่จะถูกโจมตีด้วยอาวุธนิวเคลียร์และอุบัติเหตุจากการระเบิดของโรงงานผลิตนิวเคลียร์ 2) ระดับการแพร่กระจายของเรื่องที่สามารถเข้าถึงคนจำนวนมากๆ ได้ในเวลาใกล้เคียงกัน ซึ่งเป็นการมองในเรื่องของ ‘ข่าวลือ’ โดยที่ถือกันว่า สื่อมวลชนนั้นมีลักษณะพิเศษกว่าการปล่อยข่าวลือแบบต่างๆ ไป เพราะคุณสมบัติที่สามารถแพร่กระจายได้ในวงกว้างนั่นเอง 3) ความรู้

ลึกกลัวและไม่แน่ใจในหมู่ประชาชน ซึ่งจะทำให้ระดับของความวิตกกังวลมากน้อยต่างกันได้ 4) ข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์ ตกๆ หล่นๆ หรือข้อมูลที่ไม่มีความแน่นอน อันทำให้ผู้รับสารเกิดความจำเป็นที่จะต้องเร่งค้นข้อมูลเพิ่มเติมอย่างรีบด่วน ซึ่งโดยปกติแล้ว แหล่งข้อมูลที่แสวงหาได้ มักจะผ่านช่องทางตัวบุคคลที่สามารถใช้ข้อมูลที่รับต่อจากสื่อมวลชน 5) การที่สื่อมวลชนนิยมให้นำหนักกับการรายงานข่าวที่มีความรุนแรง

Singer (1970) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า แม้การสื่อสารระหว่างบุคคลน่าจะมีส่วนมากกว่าสื่อมวลชนในการสร้างความรู้สึกรู้สึกวิตกกังวลและตื่นตระหนก แต่สื่อมวลชนก็สามารถมีส่วนร่วมอยู่ด้วยไม่น้อย เพียงแค่การให้สัญญาณ (หรือการแจ้งข่าว) ว่าได้เกิดสภาพจลาจลหรือภัยอันตรายขึ้น หรือแม้แต่การคาดคะเนว่าจะเกิดเหตุการณ์รุนแรงขึ้นโดยไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน

Spillerman (1976) ได้ให้การสนับสนุนแนวคิดข้างต้น และชี้ว่า ช่วงระยะเวลาของความสับสนวุ่นวาย ความตื่นตระหนก และความวิตกกังวลอาจยิ่งยาวนานและรุนแรงขึ้นอีก ในกรณีที่มีการควบคุมหรือปิดข้อมูลข่าวสาร เนื่องจากประชาชนขาดการช่วยตีความสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น

ปัจจัยที่มีผลต่อประสิทธิภาพของการสื่อสารในภาวะความเสี่ยง

ส่วนหนึ่งของการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงที่ได้รับความสนใจศึกษามาก ก็คือ ปัญหาและความยากลำบากในการทำการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงให้มีประสิทธิภาพ (Covello, 1988) ซึ่งจัดออกได้เป็น 4 ลักษณะ ซึ่งต่างก็มีความเกี่ยวข้องกัน ดังนี้

1) ข้อจำกัดของข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ที่ใช้อธิบายเรื่องความเสี่ยง

หนึ่งในความยากลำบากของการสื่อสารที่เกี่ยวกับเรื่องความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมนี้ ก็คือ ความไม่แน่นอนและซับซ้อนของข้อมูลที่ว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อม, สุขภาพ และความปลอดภัย การระบุอัตราหรือประเมินค่าระดับความเสี่ยงที่ไม่แน่นอนตายตัว ทำให้การอ้างระดับค่ามาตรฐานเพื่อการเปรียบเทียบเป็นเรื่องที่น่าลำบากใจสำหรับสื่อมวลชน อีกทั้งความขัดแย้งกันเอง

ระหว่างค่ามาตรฐานที่เป็นของหน่วยงานรัฐบาล, เอกชนที่ดำเนินอุตสาหกรรมนั้น และกลุ่มพิทักษ์ผล ประโยชน์ของประชาชน ก็ยิ่งทำให้ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ที่ควรเชื่อถือได้ทางวิชาการ กลับ สร้างความสับสนเพิ่มขึ้นไปอีก ที่สำคัญคือ กระบวนการเผยแพร่หรืออธิบาย ข้อมูลเหล่านี้ ยังเป็นลักษณะที่เข้าใจได้ในกลุ่มนักวิทยาศาสตร์เป็นหลัก (Conservation Foundation, 1985)

2) ข้อจำกัดของการเปิดเผย หรือเผยแพร่ข้อมูลจากหน่วยงานของรัฐและ เอกชนที่เกี่ยวกับความเสี่ยง

แหล่งข้อมูลหลักๆ ของเรื่องความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม คือ หน่วยงานของรัฐและ เอกชน มักถูกมองว่าขาดความน่าเชื่อถือ เน้นการสร้างภาพลักษณ์ของหน่วยงานมากกว่าจะเปิดเผยหรืออธิบาย ข้อเท็จจริงเพื่อให้สาธารณชนได้เข้าใจและเตรียมตัวได้ทัน การสำรวจใน สหรัฐอเมริกาพบว่า ความน่าเชื่อถือของสาธารณชนที่มีต่อรัฐบาลและเอกชนในฐานะแหล่ง ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ได้ตกต่ำลงอย่างรวดเร็วในระยะ 20 ปีที่ผ่านมา (Kates, Hohenemser, & Kasperson, 1985) ชาวอเมริกันส่วนใหญ่เห็นว่า แหล่งข้อมูลเกี่ยวกับ อันตรายจากสารเคมีที่เชื่อถือหรือพึ่งพาได้น้อยที่สุด ก็คือ รัฐบาลและเอกชนที่ประกอบ อุตสาหกรรมนั่นเอง (McCallum, Hammond, & Covello, 1990) แต่ขณะเดียวกัน สาธารณชนส่วนใหญ่ก็ยังมองว่า หน่วยงานของรัฐและเอกชนเป็นหน่วยงานที่มีความรู้มากที่สุด ในเรื่องความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อม

ความไม่เชื่อถือในหน่วยงานของรัฐและเอกชน มีสาเหตุมาจากหลายปัจจัยด้วยกัน คือ (Covello, Donovan, & Slavick, 1989) ประการแรก หน่วยงานต่างๆ ของรัฐมักได้แย่ง กันเองในเรื่องความเที่ยงตรงและการประเมินผลความเสี่ยง ประการที่สอง แหล่งข้อมูลที่ให้ บริการจากหน่วยงานของรัฐยังไม่เพียงพอ และตอบสนองไม่ทันกับความต้องการทราบข้อมูล ของสาธารณชน (Kasperson, 1986) ประการที่สาม การประสานงานระหว่างหน่วยงาน ของรัฐที่รับผิดชอบยังไม่มีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดความสับสน การแย่งงานกันทำ หรือละเลย งาน (Conservation Foundation, 1985) ประการที่สี่ หน่วยงานของรัฐและเอกชน ยัง ขาดทักษะในการสร้างความสัมพันธ์กับมวลชนและสื่อมวลชนโดยอาศัยการสื่อสาร (Covello &

Aleen, 1988) ตัวอย่างเช่น เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ชอบใช้ภาษาที่เต็มไปด้วยศัพท์เฉพาะทางเทคนิคและการอธิบายที่ซับซ้อนเวลาที่พูดกับสื่อมวลชนหรือประชาชน ทำให้ถูกมองว่าขาด ความรับผิดชอบ ไม่ซื่อตรง และมุ่งหวังจะหลบเลี่ยงการอธิบายข้อเท็จจริง ประการสุดท้าย หน่วยงานของรัฐและเอกชน มักขาดความเอาใจใส่ หรือเฉื่อยชาต่อการรับรู้ปัญหาและความวิตกกังวลของประชาชน (Fischhoff, 1985)

อย่างไรก็ตาม ได้มีความพยายามที่จะลดความรู้สึกไม่เชื่อถือของประชาชน และเพิ่มประสิทธิภาพในการสื่อสารขึ้น โดยมีการประชุมสัมมนาในกลุ่มรัฐและเอกชน ที่เกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดความเสี่ยงทางสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น สำนักคุ้มครองสิ่งแวดล้อม (the Environmental Protection Agency- EPA) ของสหรัฐอเมริกา ได้จัดทำหลักและข้อแนะนำในการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงที่มีประสิทธิภาพออกมาเผยแพร่ ประกอบด้วยหลักสั้น ๆ 7 ข้อ คือ

- 1) ดึงประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ในกระบวนการทำงาน
- 2) วางแผนงานอย่างรอบคอบ และมีการประเมินผลการดำเนินงานทุกระยะ
- 3) เปิดรับฟังเสียงสะท้อนจากประชาชน
- 4) ต้องซื่อสัตย์ ตรงไปตรงมา และเปิดเผย
- 5) มีการประสานงานและให้ความร่วมมือกับแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ที่เชื่อถือได้
- 6) ตอบสนองความต้องการข้อมูลของสื่อมวลชน
- 7) พูดด้วยภาษาที่ชัดเจนและเข้าใจง่าย

EPA ได้ตั้งข้อสังเกตว่า เป้าหมายของการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงที่มีประสิทธิภาพนั้น ไม่ใช่เพื่อให้ประชาชนล้มเลิกหรือหยุดยั้งการมีปฏิกิริยาใดๆ ต่อกรณีปัญหานั้นๆ แต่เป็นการสร้างความเข้าใจ เหตุผล ระบบความคิดที่จะนำไปสู่การช่วยกันหาวิธีการแก้ไขปัญหานั้น

3) ข้อจำกัดในเรื่องการรายงานข่าวของสื่อมวลชน

แม้จะเป็นที่ยอมรับกันว่า สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแพร่ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเสี่ยงต่างๆ แต่ในขณะเดียวกัน มีงานวิจัยหลายชิ้นที่ได้ชี้ว่า การเสนอข่าวเกี่ยวกับความเสี่ยงและภัยพิบัติของสื่อมวลชน ยังมีบางส่วนที่ขาดความถูกต้องสมบูรณ์ เช่น เลือก

จับแง่มุมเพียงไม่กี่ประเด็นมานำเสนอ ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง ความไม่ลงรอยกันของผู้เชี่ยวชาญ ความสูญเสีย และมักเป็นเรื่องเร้าอารมณ์ ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนในกรณีของข่าวที่เกี่ยวกับอุบัติเหตุของโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ หรือโรงงานเคมีต่าง ๆ (Slovic, 1978) ที่มักมุ่งแต่การรายงานจำนวนผู้เสียชีวิตหรือบาดเจ็บในแต่ละวันเท่านั้น

Slovic วิเคราะห์ว่า การรายงานข่าวเกี่ยวกับความเสี่ยงของสื่อมวลชนนั้น ไม่แตกต่างไปจากระดับความสนใจและความเข้าใจของประชาชนธรรมดาๆ ทั้งๆ ที่สื่อมวลชนน่าจะมีความสามารถ ที่จะหยิบเอาข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการอธิบาย หรือแม้แต่การคาดการณ์แนวโน้มมานำเสนอได้

ลักษณะปัญหาข้างต้นนี้ อาจมาจากข้อจำกัดของตัวสื่อมวลชนเอง อันได้แก่ (Friedman, 1981 ; Nelkin, 1989) ประการแรก คือ การทำงานของสื่อมวลชนต้องถูกบีบรัดด้วยข้อกำหนดเรื่องเวลา ทำให้ความพยายามที่จะค้นคว้าหรือตรวจสอบข้อมูลเป็นไปได้ลำบาก ประการที่สอง สื่อมวลชนมีหน้ากระดาษ หรือช่วงเวลาออกอากาศจำกัด จึงไม่สามารถเผยแพร่ข้อมูลที่ต้องมีการอธิบายด้วยความยืดหยุ่นได้ ประการที่สาม การที่สื่อมวลชนพยายามยึดมั่นในหลักของความเป็นกลางและความสมดุลในข่าว ทำให้ทัศนคติในเรื่องของข้อเท็จจริงและความถูกต้องระหว่างนักวิทยาศาสตร์กับสื่อมวลชนนั้นต่างกัน ประการที่สี่ สื่อมวลชนจำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งข่าวสูง ดังนั้น ภายใต้ข้อจำกัดเรื่องเวลาและเงื่อนไขอื่นๆ นั้น สื่อมวลชนจึงมักหันเข้าหาแหล่งข่าวที่ติดต่อง่ายที่สุดและยินดีจะพูดมากที่สุด ประการสุดท้าย สื่อมวลชนส่วนใหญ่ขาดพื้นฐานความรู้ในทางวิทยาศาสตร์จึงไม่สามารถสื่อสารทั้งกับนักวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นแหล่งข่าวและกับประชาชนได้ด้วยความเข้าใจดีพอ

Freidman (1990) ได้ศึกษาลักษณะการเสนอข่าวที่เกี่ยวกับความเสี่ยงต่างๆ ในสื่อมวลชนของสหรัฐอเมริกา และได้พบข้อสรุปว่า สื่อมวลชนส่วนใหญ่ไม่มีความแตกต่างกันในลักษณะการเสนอข่าวแนวนี้ คือ

1) จับจองอยู่แต่แหล่งข่าวเดียว

จากการวิจัยด้านสื่อสารมวลชนจำนวนหลายชิ้น พบว่า ชาวที่เกี่ยวกับความเสี่ยงที่ปรากฏในสื่อมวลชนนั้น มักผูกขาดอยู่กับแหล่งข่าวสำคัญเพียงแหล่งเดียว คือ รัฐบาล มีตัวเลขจากการสำรวจ การเสนอข่าวภาคค่ำของโทรทัศน์เครือข่าย และหนังสือพิมพ์ใหญ่ๆ หลายฉบับในปี 1989 พบว่า 32% ของข่าวด้านสิ่งแวดล้อมมีที่มาจากแหล่งข่าวของรัฐบาล รองลงมาคือจากกลุ่มธุรกิจเอกชน (15%), กลุ่มสิ่งแวดล้อม (12%), ผู้เชี่ยวชาญและนักวิทยาศาสตร์ (3%) และจากที่อื่นๆ อีก 24% สื่อมวลชนอเมริกันได้ให้เหตุผลว่า การที่ข่าวจากหน่วยงานรัฐบาลครอบครองเนื้อที่การอ้างอิงแหล่งข่าวไว้มากที่สุด ก็เพราะเป็นองค์กรใหญ่ที่ต้องรับผิดชอบงานในวงกว้าง และมีความน่าเชื่อถือมากที่สุดเมื่อเทียบกับบรรดาแหล่งข่าวด้วยกัน และเข้าถึงง่ายที่สุดด้วย

ส่วนแหล่งข่าวที่เป็นนักวิทยาศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญนั้น กลับมาในอันดับรั้งท้าย ซึ่ง Friedman ได้ตั้งข้อสังเกตว่า อาจเป็นเพราะการพูดกันคนละภาษาระหว่างผู้เชี่ยวชาญกับนักข่าว ทำให้นักข่าวต้องมีภาระเพิ่มในการถอดความศัพท์วิชาการต่างๆ

นอกจากนี้ Friedman ยังพบว่า จากการเลือกสุ่มสัมภาษณ์นักข่าวสิ่งแวดล้อมจำนวนหลายพันคนเกี่ยวกับการสร้างหรือเสาะหาแหล่งข่าว ปรากฏว่า เฉลี่ยแล้วในทุกๆ 60 คน จะมีนักข่าวเพียง 1 คนที่คุ้นเคยกับการใช้บริการของศูนย์ข้อมูลตามสถาบันวิชาการต่างๆ

2) การหักเหแง่มุมของข่าว

ตามวิสัยของสื่อมวลชนแล้ว ย่อมไม่มองข่าวเพียงประเด็นเดียว แต่จะมุ่งแตกประเด็นออกไปให้โยงใยกับเรื่องอื่นๆ ด้วย เช่น กรณีการระเบิดของโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ที่เซอโรโนบิลล์ ก็ปรากฏว่า สื่อมวลชนได้นำเสนอข่าวออกมาหลายแง่มุม ทั้งในเรื่องของความผิดพลาดทางเทคโนโลยี ผลกระทบ ต่อสุขภาพ สิ่งแวดล้อม ผลกระทบทางเศรษฐกิจ ไปจนถึงเรื่องความมั่นคงทางการเมือง

แม้ Friedman จะเห็นด้วยกับข้อดีของการขยายมุมมองเช่นนี้ แต่สิ่งที่นักวิชาการทางวารสารศาสตร์ผู้นี้เป็นห่วงก็คือ การพยายามหักเหแง่มุมของข่าวให้มาสนใจอยู่เฉพาะ

ประเด็นทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยละเอียดที่จะอธิบายถึงข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็เป็นผลให้สาธารณชนไม่ได้รับความกระจ่างว่า สถานการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ จะมีผลกระทบต่อความปลอดภัย ในชีวิตของพวกเขาแค่ไหน

3) ความไม่แน่นอนของข่าว

ความยากลำบากประการหนึ่งของข่าวที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความเสี่ยงเหล่านี้ ก็คือการที่สื่อมวลชนไม่อาจคาดการณ์เหตุการณ์ล่วงหน้าได้ว่าจะเปลี่ยนแปลงหรือลงเอยในรูปแบบใด บางครั้งการตามข่าวจึงไม่ต่อเนื่อง และก็อาจมีข้อผิดพลาดปรากฏให้จับได้อยู่เนือง ๆ

4) การเร้าอารมณ์

เนื่องจากข่าวความเสี่ยงเหล่านี้ มักมีเนื้อหาที่เร้าอารมณ์อยู่ในตัวเหตุการณ์ข่าว สาธารณชนจึงมักตื่นตกใจกับข่าวลักษณะนี้เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่บางครั้งสื่อมวลชนเองกลับเป็นฝ่ายกระพือข่าวให้ดูน่ากลัวเกินเหตุ โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอันตรายต่อสุขภาพ ซึ่งข่าวบางเรื่องก็มุ่งไปที่ความเร้าอารมณ์ จนขาดข้อมูลทางวิชาการที่จะมาใช้อ้างอิงหรือยืนยันในระดับความเสี่ยง

4) ข้อจำกัดของสาธารณชนในการตีความข้อมูลที่รับรู้

งานวิจัยด้านการสื่อสารในภาวะความเสี่ยงบางชิ้น ได้ให้ความสนใจในเรื่องของทัศนคติและความเชื่อของผู้รับสาร โดยได้ระบุถึงเงื่อนไขบางประการที่ทำให้เกิดข้อจำกัดในการตีความ เช่น ประสบการณ์ในเรื่องของความเสี่ยง การรับรู้หรือประเมินระดับของความเสี่ยงด้วยตนเอง ซึ่งพบว่า แต่ละบุคคลและแต่ละกลุ่ม ต่างก็ยอมรับในเรื่องของระดับที่เห็นว่าเสี่ยงต่างกันไป (Covello, 1987 ; Fischhoff, 1995) ขึ้นอยู่กับ ความรู้สึกว่าตนเองสามารถจัดการหรือควบคุมความเสี่ยงได้แค่ไหน และการคาดการณ์หรือประเมินผลกระทบที่เกิดจากความเสี่ยง

ตลอดจนความเชื่อมั่นหรือยึดถือในค่านิยม และแนวคิดทางสังคมบางประการที่ทำให้เกิดการต่อต้านข้อมูล ความไม่ใส่ใจในการเปิดรับข้อมูล และการขาดความเข้าใจในข้อมูลทางวิทยาศาสตร์

สรุปเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทความเรื่อง 'การสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยง : กรณีศึกษาไฟฟ้านิวเคลียร์กับสื่อมวลชน' ในวารสารสื่อมวลชนปริทัศน์ ฉบับที่ 17 ปี 2534 (วิลาสินี พิพิธกุล , 2534) ซึ่งรวบรวมงานสำรวจวิจัยของนักวิชาการวารสารศาสตร์ในสหรัฐอเมริกาหลายท่าน และศึกษาเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนไทย ได้ชี้ว่า พลังงานนิวเคลียร์เป็นเทคโนโลยีที่สร้างความรู้สึกกลัวและเสี่ยงในการรับรู้ของประชาชนได้มากที่สุด พอๆ กับการก่อการร้ายและสงคราม เนื่องจากความไม่เข้าใจในหลักการและกระบวนการผลิตของพลังงานนิวเคลียร์

Cohen Bernard หนึ่งในกลุ่มผู้นิยมนิวเคลียร์ ได้เขียนหนังสือชื่อ Nuclear Journalism ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า ความกลัวนิวเคลียร์ของสาธารณชนถูกโหมกระพือให้ลุกลามเกินเหตุโดยสื่อมวลชนซึ่งไม่มีความเข้าใจดีพอในเรื่องนิวเคลียร์ ทำให้มีการนำเสนอเรื่องนี้ออกไปอย่างผิดๆ และทำให้เรื่องดูตื่นเต้น น่ากลัว เต็มไปด้วยความขัดแย้งและต่อต้าน คำวิจารณ์นี้สอดคล้องกับงานวิจัยผลกระทบของสื่อมวลชนหลายชิ้น ที่พบว่า การรายงานข่าวมีส่วนทำให้ความกลัวนิวเคลียร์ของประชาชนรุนแรงมากขึ้น

บทความดังกล่าวได้เสนอกรณีศึกษา 2 เรื่อง เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะและผลจากการเสนอข่าวของสื่อมวลชน คือกรณีศึกษาการเสนอข่าวอุบัติเหตุที่โรงไฟฟ้านิวเคลียร์ทรีไมล์ไอส์แลนด์ มลรัฐเพนซิลวาเนีย สหรัฐอเมริกา และกรณีระเบิดของโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์เซอร์โนบิลล์ แคว้นยูเครน ที่สหภาพโซเวียต (ชื่อที่ใช้ในขณะนั้น) ซึ่งเป็นงานศึกษาวิจัยของ Friedman และคณะ (1986)

ความล้มเหลวทางการสื่อสารในกรณีอุบัติเหตุทั้งสองรายการนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อประชาชนทั้งที่อยู่ในชุมชนใกล้เคียง และประชาชนทั่วโลก ซึ่งต่างก็ตกอยู่ในความวิตกกังวล

และกระหายข้อมูลที่จะมาอธิบายสาเหตุที่เกิดขึ้น และระดับอันตรายที่ต้องเสี่ยง ความล้มเหลวทางการสื่อสารในที่นี้เกิดจากหลายองค์ประกอบด้วยกัน ได้แก่ การขาดการวางแผนในเรื่องงานประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ข้อมูลของหน่วยงานผู้ผลิตกระแสไฟฟ้า ทำให้ฝ่ายประชาสัมพันธ์สูญเสียความเชื่อถือจากสื่อมวลชนและประชาชน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นผลให้สื่อมวลชนไม่ได้รับการเตรียมในด้านข้อมูลให้มีความเข้าใจในเรื่องการผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังงานนิวเคลียร์อย่างดีพอ นอกจากนี้ ยังมีสาเหตุมาจากฝ่ายสื่อมวลชนเอง ซึ่งไม่ได้ติดตามศึกษาเรื่องราวเหล่านี้ ดังนั้น เมื่ออุบัติเหตุเกิดขึ้น สื่อมวลชนจึงมุ่งเสนอข่าวแบบวันต่อวันมากกว่าจะใช้ศักยภาพของตนศึกษาค้นคว้าสาระต่างๆ และนำเสนอด้วยรูปแบบที่ประชาชนทั่วไปจะเข้าใจได้ดังนั้นเมื่อสื่อมวลชนซึ่งน่าจะเป็นที่พึ่งของประชาชนในภาวะที่เต็มไปด้วยความหวาดวิตกไม่อาจทำหน้าที่ด้วยการให้ข้อมูลที่ชี้ชัดถึงระดับความเสี่ยงหรือความปลอดภัยต่างๆ ได้ จึงเป็นผลให้ประชาชนถูกทิ้งอยู่ในความสับสนและไม่แน่ใจ

ในบทความเรื่องเดียวกันนี้ ได้ศึกษาการนำเสนอข่าวกระแสความเคลื่อนไหวต่างๆ ในการสร้างโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ในประเทศไทย โดยรวบรวมข่าวและบทความทุกชิ้นที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ในระหว่างเดือนกันยายน 2533 - กุมภาพันธ์ 2534 อันเป็นช่วงที่เริ่มมีการพูดถึงโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ในฐานะทางเลือกใหม่ด้านพลังงาน จากการศึกษาเนื้อหาสาระในข่าว สรุปได้ว่าสื่อมวลชนไทยส่วนใหญ่มีเจตคติในเชิงบวกและสนับสนุนนโยบายการสร้างโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ แต่น่าเสียดายที่การรายงานข่าวส่วนใหญ่ยังผูกขาดอยู่แค่นโยบายและท่าทีของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตในฐานะเจ้าของโครงการเท่านั้น ยังไม่มีการอธิบายถึงความจำเป็น ข้อได้เปรียบเสียเปรียบของพลังงานนิวเคลียร์กับพลังงานอื่นๆ กระบวนการผลิตกระแสไฟฟ้าจากนิวเคลียร์ ระดับการแผ่กระจายของรังสี และอัตราความเสี่ยง หรือการรับประกันความปลอดภัย นอกจากนี้ ยังมีข่าวบางชิ้นใช้คำเรียกโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ ว่าโรงไฟฟ้าปรมาณู ซึ่งจะทำให้เกิดความสับสนเข้าใจผิดในหมู่ประชาชน เพราะอาจคิดว่าเป็นลักษณะเดียวกับระเบิดปรมาณูที่ใช้ถล่มในสงครามโลก

บทความชิ้นนี้ได้สรุปว่า เพื่อที่จะลดสภาพของความรู้สึกเสี่ยงของสาธารณชน จำเป็นที่สื่อมวลชนจะต้องทำหน้าที่ 'ให้ความรู้ สร้างความเข้าใจ' แก่สาธารณชนในประเด็นดังกล่าวมากขึ้น ซึ่งนั่นหมายความว่า สื่อมวลชนเองต้องมีความเข้าใจในเรื่องราวดีพอเสียก่อน ใน

ขณะเดียวกัน ฝ่ายที่เกี่ยวข้องในฐานะแหล่งข้อมูลความรู้ทั้งหลาย ก็ควรที่จะดำเนินการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ และสมบูรณ์เพียงพอ

งานวิจัยเรื่อง 'บทบาทของหนังสือพิมพ์ในการประสานประโยชน์ระหว่างการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม: ศึกษากรณีสร้างเขื่อนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ของภูมิภาค ปางภูมิพงษ์ ได้ศึกษาข่าวและบทความทุกชนิดเกี่ยวกับเขื่อนของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ จากหนังสือพิมพ์ชนิดแพร่หลายทั่วไป และหนังสือพิมพ์ชนิดคุณภาพจำนวน 10 ชื่อฉบับ ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2530 - ธันวาคม 2533 โดยพิจารณาสัดส่วนของเนื้อหาที่สนับสนุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน สนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และประสานประโยชน์ระหว่างการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สรุปผลการวิจัยได้ว่า หนังสือพิมพ์ได้ให้ความสำคัญต่อเนื้อหาที่แสดงถึงการประสานประโยชน์มากที่สุด รองลงมาเป็นเนื้อหาที่สนับสนุนการอนุรักษ์หรือคัดค้านการสร้างเขื่อน ซึ่งพบว่าเนื้อหาทั้งสองประเภทนี้มีปริมาณไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ส่วนเนื้อหาที่สนับสนุนการพัฒนาหรือการสร้างเขื่อน กลับมีการนำเสนอในปริมาณที่น้อยที่สุด และแตกต่างจากเนื้อหาสองประเภทแรกอย่างเห็นได้ชัด

งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่ให้ผลสอดคล้องกับผลการสำรวจและวิจัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ งานวิจัยเรื่อง 'ท่าทีของสื่อมวลชนต่อโครงการก่อสร้างเขื่อนพลังน้ำของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย' ของเยาวดา ตฤณานนท์ ซึ่งได้ศึกษารูปแบบการนำเสนอเนื้อหาในเรื่องดังกล่าวของหนังสือพิมพ์ ช่วงระหว่างปีพ.ศ. 2525-2533 พบว่า หนังสือพิมพ์มีท่าทีคัดค้านการสร้างเขื่อนเพื่อมุ่งสนองตอบความต้องการของผู้อ่านซึ่งเป็นเป้าหมายทางการตลาด โดยตั้งข้อสังเกตว่า เนื้อหาการอนุรักษ์สามารถสร้างอารมณ์ และเป็นจุดขายในแง่ของประเด็นข่าวได้ดีกว่า อีกทั้งยังพบว่า การเสนอข่าวเน้นติดตามกระแสการคัดค้าน เหตุการณ์ชุมนุมประท้วง มากกว่าการอธิบายด้วยข้อมูลทางวิชาการเพื่อให้ประชาชนมีความเข้าใจมากขึ้น

งานวิจัยเรื่อง 'Communication Under Conditions of Uncertainty : Understanding Earthquake Forecasting' ของ Joanne M. Nigg ได้สำรวจความสัมพันธ์ระหว่าง การแสดงบทบาทในฐานะผู้ให้ข้อมูลและสร้างความเข้าใจของสื่อมวลชน กับผลกระทบที่มีต่อทัศนคติ การยอมรับ และพฤติกรรมของสาธารณชน โดยอาศัยแนวคิดเรื่องการแสวงหาและพึงพาข่าวสารเป็นกรอบ งานวิจัยเรื่องนี้ได้หยิบยกเอากรณีของการเสนอข่าวเตือนภัยแผ่นดินไหวในหนังสือพิมพ์ระดับชาติของสหรัฐ 6 ชื่อฉบับมาศึกษา ในช่วงระยะเวลา 3 ปี

ผลการศึกษาพบว่า โดยปกติแล้วบุคคลจะเลือกรับข้อมูลข่าวสารที่หลากหลาย ประเด็น และสนองตอบความต้องการด้านต่างๆ แต่เมื่อใดที่เกิดสภาพการณ์ของความเสียหายหรือภาวะวิกฤติขึ้นแล้ว ความสนใจในการแสวงหาข่าวสารจะพุ่งตรงไปที่ประเด็นเดียว ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องที่เราที่กำลังวิตก และยังสื่อมวลชนรายงานข่าวนี้มาก ก็จะมีสร้าง ความสนใจ และเกิดเป็นเครือข่ายการสื่อสารระหว่างกลุ่มแบบไม่เป็นทางการขึ้น ผลการวิจัยยังระบุอีกว่า หากบุคคลมีประสบการณ์น้อยในเรื่องที่หวาดวิตก ก็จะมีต้องการข่าวสารที่สามารถให้รายละเอียดได้มากขึ้น มิฉะนั้น ความรู้สึกคลุมเครือและเสี่ยงก็จะมีรุนแรงขึ้น

อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยได้ชี้ว่า แม้ตามหลักการแล้ว สื่อมวลชนจะพยายามหลีกเลี่ยงการสร้างข่าวลือและความตื่นตระหนก แต่รูปแบบการรายงานข่าวที่เกี่ยวข้องกับการเตือนภัยเหล่านี้มักออกมาในแบบแผนที่คล้ายคลึงกัน คือ 'เร้าอารมณ์แต่เตือนให้ระแวดระวัง (sensational-but-cautious)' ซึ่งเมื่อพิจารณาด้านลบแล้ว มีส่วนทำให้สาธารณชนยังรู้สึกไม่แน่ใจอยู่อีก แต่ในอีกด้านหนึ่งก็อาจให้ผลทางบวก คือ ทำให้สาธารณชนแสดงพฤติกรรมแบบเป็นผู้ระแวดระวังและรายงาน (surveillance) ซึ่งจะทำให้การสื่อสารภายใต้สภาพการณ์ของความเสี่ยนี้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น .